

PRIKAZI I OSVRTI

Dojmljive književne interpretacije i jezično-književne obradbe

ŠIMUN MUSA, *Ogledi i studije*, Školska naklada, Mostar
– Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar,
2009.

Svomu impozantnom opusu od stotinjak bibliografskih jedinica (znanstvenih i stručnih radova) dr. sc. Šimun Musa, književni povjesničar, antologičar te urednik i priređivač brojnih knjiga, profesor na Sveučilištu u Mostaru i na Sveučilištu u Zadru, pridodao je još jedno vrijedno djelo koje će zasigurno privući pozornost stručne, ali i najšire čitateljske javnosti. Naime, knjiga *Studije i ogledi* objedinjuje sedamnaest njegovih, znanstveno utemeljenih, metodološki dosljednih i estetički dotjeranih književnih interpretacija i obradba drugih pitanja iz jezika i književnosti. Iako studije ne prate određeni kronološki slijed, ovo djelo odlikuje unutarnja kohezija i jedinstven metodički postupak te se s pravom može govoriti o, kako u svojoj recenziji napisao prof. dr. sc. Josip Lisac, „simfoniji književnoistraživačke temeljitosti, inventivnosti i hrvatske zauzetosti“. (Uz spomenutoga prof. Lisca, knjigu su recenzirali i o njoj se pozitivno očitovali dr. sc. Nikola Ivanišin, prof. emeritus, te prof. dr. sc. Vladimir Pandžić.)

Na 436 stranica zanimljiva i značenjem bremenita teksta Musa prikazuje djela hrvatskih književnika iz različitih stilskih razdoblja (od prosvjetiteljstva do postmodernizma), s posebnim osvrtom na one s područja Bosne i Hercegovine i Dalmacije, pri čemu mu je „osobito važna umjetnička, književnoestetska strana, uz ostala svojstva što umjetninu kao ‘novu zbilju’ drži na razini trajnosti“. K tomu, njega zanimaju i „uvjeti i procesi što omogućuju te i takve društvene i književne fenomene te hrvatski jezik kao komunikacijsko sredstvo, temeljnu supstanciju i stilsku odrednicu djela“ (iz recenzije prof. J. Lisca).

Kao zaslužne hrvatske prosvjetitelje Musa ističe dvojicu znamenitih kulturnih pregalaca, fra Filipa Lastrića i fra Andriju Kačića Miošića. Na-

kon kritičke obradbe šest Lastrićevih djela na hrvatskome jeziku, on će zaključiti da opus ovoga bosanskoga franjevca u cjelini pokazuje „erudiciju, pastoralno, odgojno, propovjedničko, teološko, diplomatsko i znanstveno iskustvo, ali i njegovu široku angažiranost, ustrajnost, ingenioznost te ogromnu ljubav u onome što je poduzimao“ (str. 346). Očita je veza, tvrdi Musa, između F. Lastrića i njegova subrata fra Andrije Kačića Miošića čiji je epohalni *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* imao izravnoga utjecaja na njegova suvremenika iz Bosne. Ipak, „fenomen Kačić“ svojim je značenjem nadišao većinu suvremenika i časnih mu prethodnika: „Svojim višestrukim prinosima, napose prosvjetiteljskim učincima i jezično-književnim zaslugama, obilježio je stoljeća i otvorio nam vidike nagovještavajući novo doba.“ (str. 364)

Marijan Šunjić i Ante Knežević, franjevci iz Bosne, kao i Mihovil Pavlinović iz Dalmacije, bili su istaknuti promicatelji hrvatske narodno-preporodne ideje. Njihova djela autor temeljito obrađuje tumačeći ih iz povijesnoga surječja i određujući im vrijednost s obzirom na političke, društvene, kulturne i ine okolnosti u kojima su nastali.

Počasno mjesto u ovoj knjizi, čini se, namijenjeno je Antunu Branku Šimiću komu su posvećena dva zapažena ogleda: „Pjesnik likovnosti o likovnoj umjetnosti“ i „Boja kao kreativni činitelj Šimićeve lirike“. Uz konstataciju kako je u svome kratkom stvaralaštvu prošao kroz više mijena estetičko-poetičke i filozofsko-idejne naravi, a što je najvjerojatnije posljedica promjena na psihološko-socijalnoj i tematsko-motivskoj razini, autor će istaknuti kako je ovaj mladi Hercegovac ostavio zapažen trag u hrvatskome ekspresionizmu pokazavši „izniman, snažan i djelotvoran senzibilitet za boju koja će biti stalan stiloindikativan znak njegove lirike“ (str. 185).

Poput Šimića, i Ivo Andrić, „sam po sebi svojevrsna epoha“, također je doživio određene preobrazbe („smjene i mijene“), no njegovo djelo, sve od Prvoga svjetskog rata pa do sredine druge polovine 20. stoljeća, bilježi vrhunske književne domete. Dojmljiva je, izričajno vrlo rafinirana, Musina interpretacija Andrićeve percepcije svjetlosti u njegovim kratkim prozama: „Vođen znakovima svjetlosti i lutalački zapućen u avanturu, zibajući se na krilima sna i jave, pisac pođe i stazama tran-

scendencije gdje pokazuje svoje kontemplativne sklonosti, dakako opet u vidu svojevrsne misaone avanture.“ (str. 196)

Autor ne propušta progovoriti i o vrsnome novelistu i romanopiscu Mirku Božiću. Prevladavši „sorealističko duhovno uboštvo“, ovaj je književnik, poglavito „kurlanskim romanesknim čvorom“, dao izniman prinos hrvatskoj moderni. Interpretirajući njegovu pripovijetku *Djevojka i hrast*, Musa znalači raščlanjuje konstitutivne elemente te narativne proze prilagođujući svoju interpretaciju učeničkoj razini jer mu je cilj didaktičke prirode: „Raščlamba tih elemenata otkriva dubinu poniranja u bit djela, a učeniku se vraća, ako se posreći, kao bogatstvo koje oplemenjuje njegov spoznajni i doživljajni potencijal.“ (str. 104)

U dosegu su Musina zanimanja i poetski ostvaraji etabliranih hrvatskih pjesnika, posebice onih s područja Hercegovine. Ivo Lendić javlja se poezijom izričito katoličke provenijencije još tridesetih godina 20. stoljeća u domovini, ali i izvan nje. Za njegovu liriku Musa kaže da je ponajprije „iskrena, kontemplativna, duboko emocionalna, ‘lednićeovski tiha’, molitvena, bez lamentacija i proklamacija, odraz duboke proživljenosti, posve prirodna i stoga bliska običnu čovjeku. Pjesnik se utječe nebeskim visinama vjerujući u Svjetlost i svrhovitost čovjeka i njegovih ovozemaljskih križeva“ (str. 154).

Djelo Vinka Grubišića, ponajvećega znanstvenika na području kroatistike u emigraciji, svestrano angažirana profesora hrvatskoga jezika i književnosti, uz ostalo, predstavlja i izniman pjesnički prinos hrvatskoj novijoj književnosti. Prevladavajući motiv njegove poezije jest zavičajnost, no on ga oblikuje na sebi svojstven, autentičan način, originalno i primjereno modernomu senzibilizmu: „Koliko se god zavičajni motiv rodne mu Hercegovine pokazivao u svojoj konkretnosti nizom toponimskih, kulturoloških, etnografskih, običajno-tradicijskih, navlastito jezičnih odrednica, on se, pretapajući i zrcaleći, podiže na razinu univerzalna značenja.“ (str. 63)

Iako se pjesnici Vladimir Pavlović i Gojko Sušac napajaju na razlogovskome stvaralačkom duhu, oni su ipak od početka samosvojni, osobiti, izvorni – umjetnici koji ne podliježu stereotipima. Poezija pak Krešimira Šege književni je znak postmodernizma. Ona je postavljena

„na ontološkoj punoći, semantičkom zgusnuću i estetskoj cjelovitosti vodoravnice koju određuju zemlja, kuća, majka, narod, zavičaj, stećak, sve ono biljno raslinje na kršu: murva, smokva, bajam, jasen, kao i vodoravnice sapete povijesnom sudbom martirijskog hoda pjesnikova naroda“ (str. 43).

Iako su pisci što ih autor obrađuje iz različitih vremenskih razdoblja, različitih tematskih i motivskih određenja, različitih formalnih i sadržajnih svojstava, njihova su djela ipak ostvarena „na jednoj supstanciji – na hrvatskoj riječi i čine integralan i jedinstven svijet hrvatske književnosti“ (str. 8). Ovu činjenicu Musa posebno naglašava zato što se u udžbenicima, hrestomatijama, pregledima hrvatske književnosti i drugim djelima koja tretiraju hrvatsku književnost, često zapostavlja ili namjerno zaboravlja hrvatsko književno stvaralaštvo iz Bosne i Hercegovine kao i iz emigrantskoga kruga, bez obzira na njegovu književno-umjetničku vrijednost. To je žalosna činjenica koja pridonosi razjedinjavanju hrvatskoga nacionalnog tkiva koje je ionako izranjavano bezbrojnim sukobima i nerazumijevanjima. Knjiga prof. Muse izvrstan je primjer kako se te rane daju liječiti.

IVICA MUSIĆ

Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća

Dana 23. travnja 2009. održana je promocija knjige autora prof. dr. sc. Josipa Babića, redovitoga profesora na Filozofskome fakultetu u Osijeku i Filozofskome fakultetu u Mostaru s naslovom *Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća*. Izdavači su Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmyera u Osijeku te Matica hrvatska, Ogranak u Osijeku. O knjizi su govorili dr. sc. Šimun Musa, profesor na Filozofskome fakultetu u Mostaru, te Ivica Petrović, asistent na istome Fakultetu.

Knjiga ima dva dijela: 1. Opus Johanna Gottfrieda Herdera i 2. Recepcija i djelovanje Herderovih ideja.

U prvome dijelu govori se o Herderovu životu, školovanju, o njegovu radu i utjecaju. Rođen je u Mohrun genu (danas Morag, Poljska) u obitelji s petero djece u tadašnjoj prusko-rusko-poljskoj provinciji. Djetinjstvo mu je obilježeno strogošću, ozbiljnošću i protestantskom religioznošću. Njegova nadarenost, klasično obrazovanje te upoznavanje s antičkom i njemačkom književnosti ubrzo su ga izdvojili iz relativno skućene sredine.

Otac mu je bio relativno obrazovan te mu je bio i prvi učitelj. Učenje latinskoga, grčkoga i hebrejskoga jezika otvorilo mu je putove u znanost. Godine 1762. doselio se u Königsberg kako bi studirao medicinu. No, zbog slaba financijskoga stanja napustio je medicinu i upisao studij teologije. Ipak, istinski poticaj na studiranje dobio je od tadašnjega mladog docenta na königsberškome sveučilištu Immanuela Kanta koji ga je uputio u filozofske tijekove europskoga prosvjetiteljstva te, nešto kasnije, od Hamanna, u kome nije našao samo učitelja nego i prijatelja. On će mladomu studentu otvoriti oči za do tada nepoznat svijet ideja o čovjeku, prirodi, religiji i estetici. Njegovi prvi spisateljski radovi nastali su pod Hamannovim utjecajem.

Ni Königsberg nije mogao zadovoljiti ambicije mladoga intelektualca te odlazi u Rigu (1764.) gdje kao nastavnik, svećenik i propovjednik provodi nekoliko godina. Tu nastaju njegove prve književno-kritičke publikacije: *O novoj njemačkoj književnosti (Über neue deutsche Literatur)*, 1769., u tri sveska, te *Kritičke šume ili razmatranja o znanosti i umjetnosti lijepoga (Kritische Wälder oder Betrachtungen, die Wissenschaft und Kunst das Schöne betreffend)*, 1769., također u tri sveska. Prilozi su mu tiskani u tadašnjemu najpoznatijem berlinskom časopisu.

Godine 1765. počinje Herderovo intenzivno bavljenje književnom problematikom. Već je tada s nekoliko objavljenih knjiga postao jedan od najpriznatijih njemačkih kritičara i intelektualca. Ubrzo je odlučio napustiti Rigu te napraviti radikalne promjene u životu i radu. Odlučio je krenuti na u to doba popularni „Bildungsreise“ (putovanje radi obrazovanja). Tada je nastao *Dnevnik moga putovanja u godini 1769. (Journal meiner Reise im Jahre 1769)*. To je jedan od ključnih tekstova ne samo za razumijevanje njegova opusa nego i za osvjetljenje početka poznatoga njemačkog pokreta „Sturm und Drang“. To je ujedno i svojevrsan program čitavoga njegova budućeg života i djelovanja.

Rasprava o podrijetlu jezika (Abhandlung über den Ursprung der Sprache) prvi je Herderov opsežniji rad. U njemu on raspravlja o mnoštvu znanstvenih i filozofskih problema, od pitanja formiranja čovjeka i ljudskoga društva, njegove povijesti, preko pitanja o odnosu jezika i svijesti, do odnosa ljudskoga i božanskoga. Osnovna je dvojba ondašnjih znanstvenika bila je li jezik fenomen ljudskoga ili božanskoga podrijetla, odnosno je li Bog ljudima podario jezik ili su ga oni sami stvorili. Herderova je tvrdnja da je Bog stvorio jezik i podario ga čovjeku kako bi pomoću njega mogao probuditi svoj razum i razviti ga.

Godine 1772. objavljeno mu je djelo *O revnosti u više učenih jezika (Über den Fleiss in mehreren gelernten Sprachen)*. Četiri su važne točke njegova shvaćanja jezika: 1) čovjek je aktivno biće koje slobodno misli i djeluje, stoga je on stvorenje jezika; 2) čovjek je stvorenje stada – društva; razvoj jezika je poradi komunikacije; 3. kao što čitavo društvo nije stado, tako nije ni neki jezik; 4. ljudski rod predstavlja rastuću cjelinu,

duša ima dvostruku prirodu: zemaljsku i božansku – zemaljska se razvija i prenosi preko jezika.

Osim jezika, među velike teme 70-ih i 80-ih godina 18. stoljeća pripada i pitanje o prirodi umjetničkoga, a posebno pjesničkoga stvaranja. U to se doba formiraju grupacije mladih pjesnika u već spomenuti pokret „Sturm und Drang“. Ta pojava, kao i susret Herdera i Goethea u Strassburgu 1770. godine, obilježavaju početak ulaska njemačke književnosti u red vodećih europskih književnosti. Prva drama novoga koncepta jest Goetheov *Goetz von Berlichingen* (1771. – 1773.). Kao alternativu dogmatskomu racionalizmu pripadnici nove struje ističu osjetilnu dimenziju (srce, dušu, osjećaje) te veličaju kreativnost i izvornost. Spomenutomu pokretu i književnoj revoluciji pridonijeli su Herderovi spisi *Izvod iz prepiske o Ossianu i pjesmama starih naroda*, *Rasprava o podrijetlu jezika* te *Govor o Shakespeareu*.

Godine 1776. Herder stiže u Weimar gdje, na Goetheovo zalaganje, dobiva mjesto superintendanta. Tu se susreće i s Chr. Martinom Wielandom. Potkraj života kao da više ne može pratiti razvoj književnosti, umjetnosti i filozofije, o čemu svjedoči njegov odnos prema Kantu i njegovoj filozofiji s jedne strane te nerazumijevanje i odbojnost prema Goetheu i Schilleru, a isto tako i prema romantičarima s druge strane.

U drugome dijelu Babićeve knjige govori se o recepciji i utjecaju Herderovih ideja. Pokret „Sturm und Drang“, čiji je duhovni vođa neko vrijeme bio upravo Herder, koji je nastojao za genijalne umjetnike i znanstvenike izboriti status društvene elite kako bi preuzeli neku od važnijih državnih pozicija i tako bitno utjecali na „tvorbu nacije“, snašla je sudbina mnogih drugih pokreta i pojedinaca. Ideje toga pokreta ubrzo su se stopile s drugim idejama te su, preinačene, postale dio „općega dobra“, a njihov je inicijator, dijelom i vlastitom zaslugom, sve više padao u zaborav. Tomu je pridonijela i činjenica da Herder, za razliku od drugih klasika njemačke književnosti s kojima ga se obično povezuje (Goethe, Schiller, Klopstock, Wieland, Lessing), nije ostavio ne samo pjesničko djelo nego ni bilo kakvo djelo za koje bi se mogla vezati posebna recepcija. Samo njegov *Cid* donekle ima estetsku recepciju, no i ono je u ograničenoj mjeri originalno djelo.

Druge poteškoće Herderove recepcije izviru iz različitosti, odnosno kompleksnosti njegova opusa koji predstavlja kombinaciju filozofije, teologije i znanosti. Njegove ideje o formiranju nacije starije su od njega jer proces formiranja njemačke države počinje u okvirima famozno zamišljenoga „Svetoga Rimskog Carstva njemačke nacije“. Razlog njegova zaborava leži i u tome što nije stvorio cjelovit znanstveni i filozofski sustav kao što su to učinili Hegel ili Kant, nego samo „ideje i poticaje“.

No, ipak postoji mnoštvo radova o njegovu utjecaju na pojedine pisce, posebno na J. Gottlieba Fichtea, Jeana Paula, Jakoba Grimma. Njegove će ideje biti tek relevantne i od velike važnosti za buđenje i formiranje nacionalnoga identiteta u Hrvata, Slovenaca i ostalih južnoslavenskih naroda. Recepcija Herderovih ideja ostvaruje se znatno poslije njegove smrti, ali često preko posrednika, ne izvornim čitanjem njegovih djela. Ona se odvija ponajprije preko slavenskih pisaca i intelektualaca, školovanih na njemačkim učilištima te onih koji su mu geografski bliži (Slovaka, Čeha i Poljaka).

Vrlo bliski europskim prosvjetiteljima, pa i Herderu, Slovenci su počeli formirati jedan politički i kulturno svjesni sloj koji će na sebe preuzeti ulogu stvaranja modernoga slovenskog nacionalnoga, kulturnoga, političkoga i državnoga identiteta. I za slovenski kulturni krug, ali i za hrvatski i srpski razvoj, posebno važnu ulogu imao je jezikoslovac Jernej Kopitar. Potaknut Herderovim idejama, on je zajedno s grupom raznih slovenskih kulturnih djelatnika skupljao povijesnu građu, pisao slovensku povijest, izradio rječnik i gramatiku slovenskoga jezika, a sve na temelju vlastitoga slovenskog iskustva i u kontaktu s nadmoćnijom njemačkom stranom.

Oslanjajući se na Herderove ideje, na narodni jezik i kulturu, na religiju i znanost, Kopitar je pokušao inicirati formiranje južnoslavenskoga nacionalnog i kulturnoga državnog identiteta u okvirima Monarhije i Katoličke crkve. Njegova je aktivnost imala dalekosežne posljedice kako na Hrvate, tako i na Srbe i na Vuka Karadžića kojemu je bio znanstveni mentor. Kopitar je naime stvorio kulturno-politički program koji će kasnije uz pomoć Vuka Karadžića pokušati i ostvariti. Po Kopitaru Beč je trebao postati centar svih Slavena koji pripadaju tzv. zapadnoj civi-

lizaciji, odnosno koji se služe latinicom, a Srbi su se trebali odvojiti od ruskoga vjerskog i političkog utjecaja i sjediniti se s Hrvatima. To se odnosi i na Slavene u Bosni i Hercegovini te one u današnjoj Bugarskoj i Makedoniji. Stoga je Kopitar predlagao i osnivanje katedre za slavenske jezike i slavensku akademiju u Beču.

I u Hrvatskoj je došlo do recepcije Herderovih ideja u kontekstu buđenja nacionalne svijesti i konstituiranja modernoga nacionalnog identiteta. Proces nacionalnoga osvješćivanja intenzivirao se sredinom 18. stoljeća, dakle u jeku europskoga prosvjetiteljstva, i to na području jezika i književnosti. To buđenje na neki način ilustrira *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miočića (1756.).

Veći utjecaj Herderovih ideja osjeća se u poznatoj poslanici biskupa Maksimilijana Vrhovca (1752. – 1827.), u kojoj poziva svećenike na skupljanje narodnih umotvorina. Intenzivnije pobuđivanje nacionalne svijesti počinje 1831. godine kada se u Zagrebu okuplja mnoštvo mladih intelektualaca i kada Ljudevit Gaj pokušava pokrenuti *Hrvatske novine* u kojima bi se njihove težnje mogle artikulirati. Cilj je bio ostvarenje političkih, gospodarskih i kulturnih interesa. Godine 1834. Gaj dobiva dopuštenje za novine čiji je prvi naslov bio *Novine horvatske*. Tada se javljaju utjecajne osobe kao što su grof Janko Drašković, Stanko Vraz, Petar Preradović, Ivan Mažuranić te jedan od najvažnijih „herderovaca“ biskup, političar i intelektualac Josip Juraj Srtossmayer (1815. – 1905.), iako se u njegovim tekstovima nigdje ne spominje Herderovo ime.

Herderove ideje nalaze se i u Srba, posebno za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Rana recepcija Herderovih ideja najčešće je povezana s formiranjem modernoga srpskog nacionalnoga, kulturnoga, političkoga i državnoga identiteta potkraj 18. i na početku 19. stoljeća. Utjecaj Herderovih ideja otkriva se znatno prije Vuka Karadžića, i to u djelima Dositeja Obradovića (1740. – 1811.). Taj je utjecaj prepoznatljiv i u još nekih poznatih imena onoga vremena, i to u svećenika Lukijana Mušickog, Georgija Magaraševića, Dimitrija Davidovića. No, najprepoznatljiviji je u aktivnosti jezičnoga i književnoga reformatora Vuka Karadžića (1787. – 1864.). I u njega se, pogotovo u početku njegova književnog rada, recepcija Herderovih ideja ostvaruje indirektno, preko nekoga drugoga,

ponajprije preko već spomenutoga Jerneja Kopitara, zatim preko Lukijana Mušickoga, a kasnije i preko znanstvenoga autoriteta Jakoba Grimma.

Naposljetku, s pravom se može reći da je prof. Babić spomenutom studijom uspio ostvariti dva osnovna cilja: predstaviti Herderov opus, njegove ideje, stavove i spoznaje te prikazati njihovu recepciju i djelovanje u južnoslavenskome, a posebno hrvatskome društveno-povijesnom i književnome kontekstu devetnaestoga stoljeća. Tako je hrvatska znanstvena javnost dobila vrijednu publikaciju koja ovu problematiku dodatno rasvjetljuje i obogaćuje novim spoznajama.

MARINKO PANDŽIĆ

Pojam i definicije kulture

Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru pokrenut je u ljetnom semestru akademske godine 2005./2006. poslijediplomski studij pod nazivom „Jezici i kulture u kontaktu“. Budući da se riječ kultura iznimno često rabi, i to u mnogim značenjima, zasigurno je od velike koristi imati na jednome mjestu etimološko tumačenje toga pojma te što veći broj njegovih definicija. Primjerice, Poljakinja Antonjina Kloskowska navodi da su Kreber i Klakhon analizirali 168 definicija kulture.¹

1. Etimološko značenje riječi kultura

Kao i u drugim jezicima (engl. *culture*, njem. *die Kultur*, fr. *culture*, tal. *cultura*), riječ kultura u hrvatski je došla iz latinskoga jezika, i to od imenice *cultura, ae, f*. Ta pak imenica vuče korijene od latinskoga glagola *colo, colere, colui, cultum*, što znači: njivu ili nešto drugo obrađivati, gojiti.² Prema tome, kultura u klasičnome latinskom jeziku znači: obdjelavanje, sađenje, gojenje, njegovanje, poljodjelstvo, gospodarstvo, gojenje, obrazovanje, čudoredna obrazovanost, štovanje, poštovanje, traženje milosti u uzmožnika, umiljavanje, dodvoravanje.³ Tomislav Ladan jasno pravi razliku između kulture i civilizacije: „Kultura je dublji, unutrašnji društveni obrazac, zasada i sustav, dok je civilizacija njegova vanjska očitovanost, osobito: sredstva kojima osigurava tvarne uvjete svojega opstanka (tehnika, pismo i sl.).“⁴

2. Definiranje kulture

Herder je u već u 18. stoljeću u predgovoru svoje knjige *Misli za filozofiju povijesti* naglasio da nema ništa neodređenije od riječi kultura.⁵ Zato postoje brojne definicije. Prvu definiciju kulture iznio je Pufender

1 A. KLOSKOVSKA, *Sociologija kulture*, Krug 99, Sarajevo, 2003., str. 13.

2 M. DIVKOVIĆ, *Latinsko-hrvatski rječnik*, HSDZV, Zagreb, 1900., reprint iz 1980., str. 203.

3 T. LADAN, *Riječi*, ABCN, Zagreb, 2000., str. 495- 496.

4 *Isto*, str. 494.

5 A. KLOSKOVSKA, *n. dj.*, str. 9.

u svojem djelu *De iure naturae et gentium* čak 1688. godine. On ju definira kao „universum vitae humanae cultum“⁶. Jedna od starijih definicija jest ona E. Taylora u djelu *Primitivna kultura* iz 1871. godine: „Kultura i civilizacija su složena cjelina, koja obuhvaća znanje, nauku, vjerovanja, umjetnost, pravo, moral, običaje i sav druga umijeća i navike koje je stekao čovjek kao član društvene zajednice.“⁷

U Anićevu rječniku čitamo da je kultura „1. ukupnost duhovne, moralne, društvene i proizvodne djelatnosti društva (Mikenska kultura) 2. tip ili opseg duhovnoga razvitka pojedinca u zajednici s potrebnim odlikama razvitka u odnosu prema odlikama u odnosu prema drugome (opća kultura) 3. uzgoj, obrada i obrađivanje biljke na predviđenoj površini (kultura jabuke) 4. mikroorganizmi nasadeni za potrebe istraživanja (nasaditi kulturu); materijalna kultura, kultura sadržana u predmetima bez pisanih dokumenata koja svjedoči o nekom vremenu“⁸.

U *Rječniku hrvatskoga jezika* koji su objavili Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ i Školska knjiga za ovaj se pojam također navodi četiri značenja: „1. povijesno stvaralaštvo naroda koje obuhvaća način života i rada, običaje, religiju, materijalna dobra te jezik i znanstveno, filozofsko i umjetničko blago: *nacionalna kultura, helenska kultura, europska kultura, kineska kultura, hrvatska kultura*, 2. odgoj i obrazovanje: *opća kultura, osobna kultura*, 3. biol: uzgoj bakterija i mikroorganizama u posebno održavanim prilikama, 4. agr: biljke uzgajane uz pomoć agrotehničkih mjera, usjev ili nasad jedne vrste ili odlike bilja.“⁹

Bratoljub Klaić u svome *Rječniku stranih riječi* pod pojmom kultura donosi sljedeće: „1. u širokom smislu sve što je stvorilo ljudsko društvo i što postoji pod tjelesnom i umnom radu ljudi, za razliku od prirodnih pojava; materijalan kultura – skup sredstava za proizvodnju i drugih materijalnih vrijednosti društva na svakom historijskom stupnju; duhovna kultura – skup rezultata društva u nauci, umjetnosti, u organizaciji društvenoga i državnoga života; u običajima i moralu u svakoj

6 *Isto*, str. 10.

7 *Isto*, str. 12.

8 V. ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, II. izdanje, NL, Zagreb, 1994., str. 406.

9 *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ i Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 518.

historijskoj epohi u klasnom društvu kultura ima klasni karakter (robovlasnička kultura, feudalna kultura, buržoazijska kultura; nacionalna kultura – historijske tradicije, moral i običaji, jezik, književnost i umjetnost svakog naroda; 2. stupanj savršenstva postignut u vladanju ovom ili onom granom znanja ili djelovanja (kultura rada, kultura govora, fiskultura i tome slično).¹⁰

U *Filozofskome rječniku* Matice hrvatske, koji je priredio Vladimir Filipović, pod rečenim pojmom piše sljedeće: „Kutura (lat: cultura = ratarstvo, colere = gajiti, oplemenjivati), u najširem smislu: preradba i usavršavanje nečega, neke građe, nekoga materijala za određenu svrhu. U tom se smislu i govori npr. o kulturi tla, kulturi bilja (agrikulturi) i sl. I u tom smislu već ta riječ znači zapravo oplemenjivanje. U užem smislu kultura znači ostvarivanje humanih vrednota u čovjeku i njegovim djelima koja, za razliku od djela civilizacije (koja nazivaju i materijalnom kulturom!), nose svoje vrednote same u sebi. Ona znači u isti mah i akt, stvaralački proces i ono što je tim procesom stvoreno. To bi bili npr. moralni čini, umjetničko stvaralaštvo, ali i ostvarena djela, za razliku od tvorevina tehnike koja služe svrhama izvan sebe. No i kulturne tvorevine (kulturna dobra!) mogu se nasljedovati i prenositi samo svojom izvanjstinom, bez unutrašnjih vrednota koje se temeljne za ostvarivanje kulturnih dobara. Ova izvanjština kulture tvori zajedno s tehnikom ono što nazivamo civilizacijom. Kultura pojedinca i čitavih zajednica teži svagda jedinstvu, pa se različita kulturna (vrijednosna) područja povezuju u raznolika jedinstva, jer kultura ne podnosi protivrječnosti. No kultura je pojam koji se ne uzima samo kao antiteza civilizaciji, nego i kao antiteza pojmu prirode. Pod prirodom se kod čovjeka razumijevaju njegove urođene osobine, a pod kulturom njegova ličnost. To doduše nisu odijeljena područja njegove osobnosti, ali se ipak mogu i moraju diferencirati iako su u zbilji neodvojivo spojena i međusobno prožeta. Kulturom se uzbičuje, postaje zbiljom ideja čovječnosti, ideja humaniteta.“¹¹

U *Općoj enciklopediji* kultura se definira kao „ukupnost predmetnih i duhovnih dobara što ih je stvorio čovjek u svojoj društveno-povijesnoj

10 B. KLAIĆ, *Rječnik stranih riječi*, NZMH, Zagreb, 2001., str. 765-766.

11 *Filozofski rječnik*, II. izdanje, NZMH, Zagreb, 1984., str. 183.

praksi“, tj. „sustav vrijednosnih tvorbi koje oblikuju nadanimalnu razinu čovjekova života“. ¹² Kultura je pojam za oznaku mentaliteta, načina standardnoga ponašanja, tip ustaljenih međuljudskih odnosa. ¹³

U *Hrvatskome općem leksikonu* pod pojmom kultura podrazumijeva se: „1. Skladna sinteza čovjekova povijesnog stvaralaštva u nekom društvu koja obuhvaća njegovo znanstveno, filozofsko, književno i umjetničko umijeće, osjetilnost i iskustvo. 2. Ukupnost razvoja pojedinaca ili skupina, usavršavanje, produhovljenije njihova bića, uma, osjeta, interesa, običaja i ukusa; svojstvo onoga tko je kulturan. 3. Rezultat procesa čovjekova usavršavanja na određenom području: književna kultura, glazbena kultura, likovna kultura i dr. 4. Ukupnost tvorbi ili pojava u materijalnom i duhovnom životu jednoga naroda, u odnosu prema različitim fazama razvojnoga procesa (nacionalna kultura). 5. BIOL. Rast, uzgoj bakterija, različitih mikroorganizama, stanica i tkiva u posebno održavanim uvjetima (inkubator). 6. AGR. Biljke uzgojene uz pomoć agrotehničkih mjera.“ ¹⁴

U *Filozofijskome rječniku* Aloisa Haldera kultura se shvaća kao: „Oblik života nekog naroda (neke narodne skupine, zajednice naroda i slično) koji se povijesno oblikuje (koji je isto tako i prolazan), onako kako se taj oblik predmetno očituje u djelima i institucijama religije, umjetnosti, politike, gospodarstva, itd.“ ¹⁵ Halder posebno naglašava da se u njemačkome govornom prostoru jasno razlučuje kultura od civilizacije. Za Nijemce civilizacija označava „cjelokupnost svršeno-racionalnih, tehničko-organizacijskih ustanova koje služe ovladavanju egzistencijom“ ¹⁶. Pod pojmom kultura autor spominje i zadaće i poteškoće interkulturalnoga dijaloga koje proizlaze, prvo, iz različitih oblika mišljenja, različitih temeljnih životnih stavova, različitih razumijevanja svijeta te, drugo, iz isprepletenosti različitih kultura. Te zadaće i poteškoće očituju se u

12 *Opća enciklopedija*, JLZ, Zagreb, 1978., str. 678.

13 *N. mj.*

14 *Hrvatski opći leksikon*, LZMK, Zagreb, 1996., str. 615.

15 A. HALDER, *Filozofijski rječnik*, Naklada Jurčić doo, Zagreb, 2002., str., 190-191.

16 *N. mj.*

problemima: očuvanja identiteta, obrane eurocentrističkih, anglocentrističkih i inih zahtjeva te prevodivosti smisla života i svijeta.¹⁷

Njemački kardinal Walter Kasper pravi jasnu razliku između naravi, kulture i milosti. Narav je ono što postoji na osnovi čovjekova nastajanja, podrijetla i rođenja (*natura*) i što se može razviti i postati na njegovim urođenim snagama. A kultura je „ono što čovjek iz njemu dane naravi može učiniti svojim tjelesnim, tehničkim, umjetničkim i duhovnim radom i ono što je iz toga učinio dobrom kao i lošem“. Zato je kultura „konkretni od čovjeka oblikovani, povijesno preneseni životni svijet što se stalno mijenja. A milost je Božji dar, zato se ona ne može proizvesti ni znanstvenim, tehničkim i političkim ni etičkim ili asketskim djelovanjem“.¹⁸

Sociolog Ralph Linton definira kulturu jednoga društva kao „način života njegovih pripadnika: zbirka ideja i navika koje oni uče, dijele i prenose iz pokoljenja na pokoljenje“¹⁹.

Drugi vatikanski sabor naglašava da kultura „označuje sve ono čime čovjek izgrađuje i razvija mnogostruke svoje duševne i tjelesne darove te nastoji da spoznajom i radom sebi podvrgne svijet; čini sve čovječnijim društveni život, i to u obitelji kao i cijelom građanskom društvu, moralnim napretkom i napretkom institucija; konačno, tokom vremena izražava, saopćuje i čuva u svojim djelima velika duhovna iskustva i težnje da služe napretku mnogih, dapače i cijeloga čovječanstva“²⁰.

U *Pledoajeju za interkulturni odgoj i obrazovanje* pojam kulture definira se kao „složen i međuovisan ustroj znanja, pravila, predodžbi, formalnih i neformalnih pravila, obrazaca ponašanja, vrijednosti, interesa, težnji, vjerovanja i mitova“²¹.

Kardinal Joseph Ratzinger (sadašnji papa Benedikt XVI.) definira kulturu kao splet misaonih i predodžbenih forma (mišljenje, osjećaje i djelovanje) koje obilježavaju čovjeka. Po njemu, kulturu čini zajednič-

17 N. mj.

18 W. KASPER, „Narav – milost – kultura“, *Crkva u svijetu*, br. 4/2004., Split, 2004., str. 460-461.

19 M. HARALAMBOS – R. HEALD, *Uvod u sociologiju*, II. izdanje, NZG, Zagreb, 1994., str. 17.

20 *II. vatikanski koncil, Dokumenti*, KS, Zagreb, 1970., str. 697, (GS 53).

21 A. PEROTTI, *Pledoaje za interkulturni odgoj i obrazovanje*, Educa, Zagreb, 1995., str. 70.

ki jezik, ustroj zajednice, pravo, običaji, moralna shvaćanja, umjetnost, oblici kulta... K tomu, kultura je medij komunikacije u kojemu se može ostvariti priopćenje.²²

Literatura

- ANIĆ, V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, II. izdanje, NL, Zagreb, 1994.
- *Filozofski rječnik*, II. izdanje, NZMH, Zagreb, 1984.
- HALDER, A., *Filozofijski rječnik*, Naklada Jurčić doo, Zagreb, 2002.
- HARALAMBOS, M. – HEALD, R., *Uvod u sociologiju*, II. izdanje, NZG, Zagreb, 1994.
- *Hrvatski opći leksikon*, LZMK, Zagreb, 1996.
- *II. vatikanski koncil, Dokumenti*, KS, Zagreb, 1970.
- KASPER, W., „Narav – milost – kultura“, *Crkva u svijetu*, br. 4/2004., Split, 2004.
- KLAJIĆ, B., *Rječnik stranih riječi*, NZMH, Zagreb, 2001.
- KLOSKOVSKA, A., *Sociologija kulture*, Krug 99, Sarajevo, 2003.
- LADAN, T., *Riječi*, ABCN, Zagreb, 2000.
- *Opća enciklopedija*, JLZ, Zagreb, 1978.
- PEROTTI, A., *Pledoaje za interkulturni odgoj i obrazovanje*, Educa, Zagreb, 1995.
- RATZINGER, J., *Na putu k Isusu Kristu*, Verbum, Split, 2003.
- *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ i Školska knjiga, Zagreb, 2000.

Priredio Iko Skoko

22 J. RATZINGER, *Na putu k Isusu Kristu*, Verbum, Split, 2003., str. 45-46.

IN MEMORIAM

akademiku Daliboru Brozoviću

(1927. – 2009.)

Nakon duge i teške bolesti u Zagrebu je 19. lipnja 2009. preminuo Dalibor Brozović, hrvatski lingvist, kritičar, političar, numizmatičar, rođen 28. srpnja 1927. u Sarajevu. Ovaj svijet napustio je jedan od hrvatskih velikana 20. stoljeća, jezikoslovac najvišega ranga, jedan od stvaratelja hrvatske države, veliki radnik i intelektualac prvoga reda. To je gubitak za njegove najbliže i za čitav hrvatski narod, to je gubitak za one koji znaju tko je Dalibor Brozović bio i što je značio. Doznao sam za njegovu smrt u Zagrebu na dan njegova odlaska. Dok sam

prolazio Zrinjvcem, to mi je priopćio davni zadarski student do kojega je već došla teška vijest. Odjednom se sav svijet promijenio, odjednom više nije bio kao prije. Dobro sam znao kako je sa zdravljem, očekivao sam da će smrt brzo doći, pobrinuo sam se da što prije do njega stigne zbornik *Zadarski filološki dani II.* u kojemu je i trinaest radova o njemu i o njegovu znanstvenome radu. Muka trenutka bila je strašna. Trebalo je brzo djelovati i učiniti što je bilo najpotrebnije. Popodne sam predavao na posljediplomskome studiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, kratko komemorirao njegovu smrt studentima. Dobro su razumjeli moju bol. Blisko smo surađivali od 1978. kada sam u Zadru upravo u njega postao asistentom. Rijedak i posve izniman čovjek, bio je vrlo osebujan, mladim naraštajima hrvatskih jezikoslovaca vrlo važan, dragocjen hrvatskoj lingvistici u cjelini. Ne bih ovdje navodio njegov životopis i nabrajao glavna djela jer sam to već učinio na drugim mjestima. Navest ću za

čitatelje *Huma* riječi što sam ih izgovorio na Mirogoju opraštajući se 23. lipnja od njega:

Poštovani profesore, dragi Dalibore,

Obraćam Ti se u ime pročelnika Odjela za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, u ime radnika i studenata toga Odjela, u ime svih što su imali sreću biti Tvojim studentima na Zadarskome fakultetu, posebice pak u ime nas koji smo, vođeni i Tvojim primjerom, krenuli pravcem znanosti i sveučilišnoga rada.

Ova teška prigoda nije prava prilika da bismo cjelovito rekli zašto Ti dugujemo vječnu zahvalnost. Došao si 1956. u Zadar, slavni grad naše prošlosti, grad koji je bio ruševina, i vrlo brzo s drugima učinio si veoma mnogo. Ubrzo je Zadar postao uglednim žarištem humanističkih studija, a Ti si svojim radom pokazivao kako su mogući visoki kriteriji i u znanstvenome i u nastavnome radu. Odmah u početcima zadarskoga djelovanja Tvoja je komunikacija sa znanstvenim svijetom bila razgrana; pokazao si kojim putem treba ići surađujući u uglednim časopisima u Sofiji, Wiesbadenu, Budysinu, Krakovu, Varšavi, Vroclavu, u Beču, u Pragu, u Parizu itd. u dolazećim vremenima. Nosio si velik teret odgovornosti, osmišljavao jezični studij zadarskih studenata, postizao u teškim i siromašnim uvjetima puno.

Ovom teškom prilikom napominjem da si se zanimao za mnoštvo jezika diljem svijeta, ali da si posebice studij hrvatskoga jezika utemeljio na nov način. Otud je bilo moguće točno definirati hrvatsku genetsko-lingvističku situaciju, posebice pak rasvijetliti standardnojezično pitanje. Točno si vidio ono što su neki prethodnici slutili, kako je bilo važno predmigracijsko zapadnoštokavsko narječje, blisko povezano s kajkavskim i čakavskim, kako se pomalo oblikovao hrvatski standardni jezik, kako je u drugoj polovini 18. stoljeća došlo do pojačane njegove standardizacije. Uvidio si postojanje posebnoga štokavskog dijalekta, ijekavskočakavskoga u srednjoj i u istočnoj Bosni. Uključivao si se u zamašne projekte, poput rada na *Općeslavenskome* i *Europskome lingvističkom atlasu*. Dubinski Te je zanimao status hrvatskoga standardnog jezika pa

je Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika proizašla i ispod Tvoga pera. Bio si fonologom, najboljim poznavateljem hrvatske fonologije. Bio si proučavateljem sve povijesti hrvatskoga književnog jezika, sintaktičarem najvišega ranga. Proučavao si baltičke jezike, afričke, novoindijske, volio si hrvatsku dijalektalnu književnost, poznavao djelo svojih prethodnika i uzorno ih obrađivao. U trenutcima predaha bio si duhovit i uman, erudit prvoga reda. Kolegama si pristupao dobrohotno i često imao za njih puno razumijevanja.

Sjećat ćemo Te se trajno. Uvijek ćemo biti svjesni Tvoga nepokolebljiva hrvatskog osjećaja. Mi, Tvoji učenici, vidimo kako i mladi naraštaji poštuju Tvoje djelo, dive mu se. Prošlo je pedesetak godina od Tvojih prvih radova, a današnji studenti vide u njima veličinu, vide hrabrost i širinu Tvoga duha, golemo znanje i neizmjernu znatiželju. Tvojim likom bitno sam obilježen i ja, koji sam pažljivo slušao Tvoja predavanja i čitao Tvoje spise, vidio u njima duboka njihova značenja te se osmjelio poći putem na koji si me Ti potakao. Na svemu Ti tomu hvala, a na drugome svijetu neka Ti je vječni spokoj. Laka Ti bila hrvatska zemlja.

JOSIP LISAC